

HISTORISK MELONODLING I VARMBÄNK

- Samt dess synlighet i historiska trädgårdar idag

Hanna Einarson

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med inriktning mot trädgård
2023, 180 hp
Grundnivå

Historisk melonodling i varmbänk - Samt dess synlighet i historiska trädgårdar idag

Hanna Einarson

Handledare: Maria Löfgren
Kandidatuppsats, 15 hp
Trädgårdens och Landskapsvårdens hantverk, inriktning Trädgård

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för kulturvård

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 786 47 00
conservation@conservation.gu.se

Bachelor of Science in Conservation, with major in Garden and Landscape Crafts, 180 hec
Graduating thesis, 2023

By: Hanna Einarson

Mentor: Maria Löfgren

Titel in original language: Historisk melonodling i varmbänk – Samt dess synlighet i historiska trädgårdar idag

Language of text: Swedish

Number of pages: 28

Historic cultivation of melons in hot beds – And its visibility in historic gardens today

ABSTRACT

In this thesis, three historical gardening manuals written between 1754 and 1852 were studied to research how melons were historically cultivated in Sweden. The purpose is to evaluate if this is something that should be shown in public historical gardens today and if it is feasible from a time, work, and resource standpoint. A few selected modern books have also been studied to compare with and complement the historical manuals. The traditional method of growing melons in Sweden is by using hot beds made with fresh manure or another material that generates heat when composted. The heat-generating material is put in a frame with soil on top and is covered with a window which creates a heated environment suitable for melons or other plants that require a lot of heat. An interview was conducted with Vallby friluftsmuseum due to their experience with growing melons in hot beds. They have horses and other animals which made it easy for them to get the material needed to create the hot beds. Before they stopped, visitors to Vallby friluftsmuseum were interested in the hot beds and often approached the gardeners with questions about them. One of the reasons that they stopped making them is because they require a heavy workload. They need oversight every day, but the gardeners only work Monday to Friday, so they needed to ask employees with other work tasks to take care of them on the weekends. This thesis concludes that it is valuable for the visitors and Swedish cultural heritage to show how melons were grown historically before there was any access to electricity in Sweden. However, the lack of fresh manure and a heavy workload can be an obstacle for historical gardens interested in doing this.

Keywords: hot beds, hot bed, melon, melon cultivation, garden history

Förord

Jag vill ge ett tack till min handledare Maria Löfgren för att ha stöttat och lett mig när jag känt mig vilsen. Tack till Elisabeth Håkansson och Marie Blomquist på Vallby friluftsmuseum för att jag fick intervjua er och att ni ville dela med er av era erfarenheter av att odla melon i varmbänk. Sist men inte minst vill jag tacka min klass. Tack för de här tre åren och tack för att jag har kunnat dela min ångest och glädje under genomförandet av detta arbete med er.

Innehållsförteckning

Inledning	9
Bakgrund	9
Problemformulering	9
Syfte och frågeställning	10
Kunskapsläge	10
Avgränsning	11
Metod och material	11
Källkritik	12
Teori	12
Resultat	13
Varmbänk	13
Bänk och placering.....	13
Bänk	13
Placering	13
Material	14
Värmekälla	14
Jord	15
Anläggning	16
Täckning.....	17
Temperatur	18
Skadedjur i varmbänk	18
Odling av melon	19
Melonskola och melonkur	19
Plantering.....	19
Sådd	19
Omplantering.....	19
Skötsel.....	21
Beskrning	21
Vattning	22
Befruktning	22
Skörd	22
Frödling och sorter	23
Frö.....	23
Frödling och förvaring.....	23
Sorter	24
Vattenmelon	24
Intervju med historiska trädgårdar	25
Diskussion och slutsats	25
Diskussion	25
Slutsats	28
Sammanfattning	29
Käll- och litteraturförteckning	30
Tryckta källor	30
Webbsidor	31
Illustrationer	31

Inledning

Bakgrund

Under sommaren 2022 praktiserade jag på två visningsträdgårdar som visar upp 1700-talsmiljöer. Trots att melon var en av de populäraste frukterna under 1700-talet (Ahrlund 2005, s. 79) odlades de inte i dessa trädgårdar under min praktik. Denna uppsats har samlat kunskap kring hur odling av meloner i varmbänk såg ut under 1700–1800-tal samt reflekterat kring om det är möjligt och värdefullt att visa upp i historiska miljöer idag.

Meloner tillhör familjen *Curcubitaceae*, gurkväxter. Meloner (*Cucumis melo*) tillhör ett annat släkte än vattenmelon (*Citrullus lanatus*). I den äldre litteraturen kallas vattenmelon för *arbus* och dess odlingsråd skiljer sig ibland från de som ges till melon (*Cucumis melo*). Denna uppsats fokuserar på odling av melon (*Cucumis melo*), men redovisar även kort odlingsråden för vattenmelon (*Citrullis lanatus*).

Meloner (*Cucumis melo*) är ettåriga slingerväxter som kräver mycket värme vid odling (Andréasson & Sommarin 2014, s. 94). De vill ha en temperatur mellan 18–28 grader och inte kallare än 12 grader (Eriksen 2013, s. 390). De är korsbefruktande, vilket innebär att de har både han- och honblommor på var planta men de kan också ha tvåkönade blommor (Andréasson och Sommarin 2014, s. 95–96). Eriksen (2013, s. 388) framhåller att hos meloner sitter hanblommorna i grupper av två till fyra i bladveck längs huvudstammen. Honblommorna sitter själva vid den första noden på sidogrenarna.

Vattenmelonen (*Citrullus lanatus*) är precis som melon (*Cucumis melo*) en ettårig slingerväxt. Den vill ha en temperatur mellan 25–30 grader under dagen och inte kallare än 18 under natten. Frukterna utvecklas snabbast om de inte vattnas för mycket eftersom mycket vatten gynnar vegetativ tillväxt. Även bladsjukdomar och röta utvecklas lätt om jorden är blöt. Frukten utvecklas på 30–50 dagar. Hos vattenmeloner utvecklas ofta blommorna i cykler med sex hanblommor följda av en honblomma (Eriksen 2013, s. 383).

Meloner började troligtvis att odlas i Afrika (Lundquist 2007, s. 109) och har funnits i Skandinavien sedan 1400-talet (Lange 1999, s. 107). I boken *Lustgård* som är skriven under 1600-talet av trädgårdsmästaren André Mollet beskrivs hur meloner odlas i varmbänkar (Mollét 2007, s. 106–107). En varmbänk består av färskt gödsel som läggs i en ram av exempelvis trä, mur eller halm. Ovanpå läggs ett lager med jord vilket sedan täcks med glas eller ett genomskinligt plastlager. När gödslet komposterar genererar det värme vilket, med hjälp av det skyddande fönstret eller plasten, skapar en uppvärmd miljö som kan användas till att producera plantor som kräver mer värme än vad som är möjligt i vårt klimat (First 2013, s. 11).

Problemformulering

Det traditionella sättet att odla meloner på är i en varmbänk. Trots det är det inte något som vanligtvis visas upp i historiska visningsträdgårdar. Är det ett hantverk som är värdefullt att visa upp och vad för hinder kan finnas för att utföra det?

När det kommer till varmbänkar är den äldre litteraturen detaljerad och tar många gånger upp flera steg i odlingsprocessen, från att varmbänken anläggs till fröodling samt hur fröna ska förvaras, till skillnad från flertal av de moderna källorna som är mer kortfattade. Det är intressant att reflektera kring vad som inte tas upp i den äldre litteraturen som kan vara viktigt att veta vid odling samt vad som kan ha ändrats till modern tid som gör att vi behöver göra på ett annorlunda sätt idag.

Syfte och frågeställning

Syftet är att sammanställa kunskap om hur meloner odlades historiskt i Sverige med fokus på tidsperioden 1700–1800-tal samt att reflektera kring om det är värdefullt och möjligt att visa upp i historiska trädgårdar idag. Frågeställningarna är följande:

Hur odlades meloner i Sverige under 1700–1800-tal?

Är odling av meloner i varmbänk värdefullt och genomförbart att visa upp i historiska trädgårdar idag?

Kunskapsläge

Efter sökning hittas inte några avhandlingar eller annan forskning specifikt om endast melon eller melonodling. Däremot har Åsa Ahrland (2005) gjort avhandlingen *Den osynliga handen: trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige* som handlar om odling och trädgårdsmästarens roll i Sverige under 1700-talet. I kapitel två *Trädgårdsmästaren och trädgårdens skötsel* finns underrubriken *Odling under glas* där Ahrland bland annat går in på varmbänkar och odling av meloner. Varmbänkar kallades för 'dyngesängar' men även garvbark kunde användas till att värma upp dem. Meloner var en av de mest uppskattade frukterna på 1700-talet och odlingen var både värme- och arbetskrävande (Ahrland 2005, s. 79).

Joakim Seiler (2020) har i sin avhandling *Management Regimes for Lawns and Hedges in Historic gardens* studerat historiska handböcker för att få fram information om hur häckar och gräsytor sköttes i trädgårdar förr. I avhandlingen studeras och jämförs metoder från trädgårdshandböcker från 1700-talet med modernare metoder. Det som undersöks är både hur gräsytor och häckar sköttes förr, men även hur de borde skötas idag. Genom att testa och dokumentera metoderna konstaterar Seiler att de äldre metoderna kräver mer skicklighet än de moderna.

År 2015 skrev Moa Lönn (2015) ett examensarbete på Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet vid namn *Olika naturliga kvävekällors inverkan på värmeutvecklingen i varmbänkar*. Hon undersökte hur mycket värme naturliga material med olika mycket kväve genererar i en varmbänk. Materialet som testades var färskt stallgödsel, trädgårdsavfall, hönsgödsel, ull och gammalt stallgödsel. Slutsatsen är att de övriga materialen kan användas som komplement till färskt stallgödsel men genererar inte tillräckligt mycket värme på egen hand för att använda när utomhustemperaturen är kallare än vad det var när testet genomfördes.

Det finns information att hitta om melonodling i varmbänk i flera historiska handböcker som sträcker sig mellan 1600–1900-tal, bland annat *Lustgård* av André Mollet från 1665 (Mollet & Lundquist 2007), *Then rätta Swenska Trädgårdspraxis* av Peter Lundberg från 1754 (Mårtensson 2002), *Trädgårdskonsten* av Peter Hernquist (1780-talet), *Handbok i trädgårds-skötseln* av Anders Lundström (1852) samt *Bänkgården* av John Gréen (1919).

Information om odling i varmbänk hittas idag i modern litteratur bland annat boken *Hot Beds* av Jack First från 2013, däremot har det under förarbetet till denna uppsats inte hittats någon modern litteratur som behandlar specifikt odling av melon i varmbänk.

På internet finns information om varmbänkar på olika trädgårdsbloggar. Exempelvis bloggen Gröna Rader (u.å) samt Sara Bäckmo (2023) skriver om varmbänkar och hur de anläggs. Dessa bloggar har inte använts som källor till uppsatsen eftersom de inte är vetenskapliga.

Avgränsning

I denna uppsats begränsas tidsperioden för de historiska handböckerna till 1700–1800-talet och tre specifika handböcker har valts ut. De har valts ut för att kunna beskriva hela processen från anläggning av varmbänk, melonodling och fröodling. Även den moderna litteraturen begränsas. Den har valts ut för att kunna jämföra med den äldre litteraturen, men också för att kunna få ett perspektiv på hur odlingen går till idag. Denna studie fokuserar främst på vanlig melon snarare än vattenmelon, även om odlingsråden för denna kort redovisas. En historisk miljö har valts ut för intervju.

Metod och material

Metoden har bestått utav litteraturstudier av äldre och moderna källor som har analyserats och jämförts. För att relatera till historiska trädgårdar idag har en intervju utförts med trädgårdsmästare på Vallby friluftsmuseum utanför Västerås. De valdes ut på grund av att de tidigare har odlat meloner i varmbänk. Intervjun skedde genom ett videosamtal.

Tre historiska handböcker har valts ut för studien. Peter Lundbergs bok *Then rätta Swenska Trädgårdspraxis* gavs ut 1754. Hans Mårtensson har arbetat och översatt Lundbergs text och gav ut boken *Trädgårdspraxis* år 2002 och det är denna bok som används till uppsatsen. Peter Lundberg var trädgårdsmästare och levde under 1700-talet. Den andra handboken är *Trädgårdskonsten* som är skriven av Peter Hernquist under 1780-talet. Den är tolkad och översatt av Ivar Dyrendahl och även redigerad av Catharina Svala 1996. Även här är det den översatta versionen som används till uppsatsen. Denna källa är värdefull eftersom den går in i detalj på hur varmbänkar ska anläggas till hur fröna ska tas och förvaras. Den tredje handboken är fjärde upplagan av *Handbok i trädgårds-skötseln*, skriven av Anders Lundström, gavs ut 1852. Lundström jobbade som trädgårdsmästare på Bergianska stiftelsens trädgård i 38 år och var speciellt intresserad av fröodling (Lundström 1852).

Den moderna källa om varmbänkar som har studerats är boken *Hot beds*, av Jack First från 2013. Boken går kort in på varmbänkens historia och varför det kan behöva göras annorlunda när varmbänkar anläggs idag.

Böckerna *Runåbergs Fröer* av Johnny Andreasson från 2013 och *Frö för framtiden : en småskalig odling av köksväxtfrö : en handbok* av Johnny Andreasson och Bengt Sommarin från 2014 går båda in kort på odling samt fröodling av melon.

Källkritik

Både *Trädgårdspraxis* och *Trädgårdskonsten* är handböcker från 1700-talet som blivit tolkade och översatta i modern tid. Eftersom texter från 1700-talet kan vara svåra att förstå för den som inte är insatt i den tidens skriftspråk har dessa översatta texter studerats till denna studie. Detta faktum gör dock att ett kritiskt förhållningssätt behövs vid tolkning av resultatet.

Handbok i trädgårds-skötseln från 1852 är en direkt källa och är därför värdefull för denna studie. Anders Lundström var verksam som trädgårdsmästare under 1800-talet vilket gör att denna källa bedöms som trovärdig för att samla information om odling under denna tidsperiod.

I boken *Hot Beds* skriver First att han själv har testat de metoder som beskrivs i boken och framhåller att de är välbeprövade (First 2013). Denna källa är värdefull eftersom den går in i detalj på anläggningen av en varmbänk. Detta är dock en engelsk källa och eftersom vi inte har samma klimat i Sverige behöver det tas i beaktning vid jämförelse med svensk litteratur.

Boken *Runåbergs Fröer* är gjord av den småskaliga fröfirman Runåbergs Fröer som säljer ekologiska fröer och delvis odlar sina egna fröer (Andreasson 2013). Bakom boken *Frö för framtiden: en småskalig odling av köksväxtfrö: en handbok* står föreningen Sesam som är en ideell förening som verkar för att bevara mångfalden bland våra fröer (Föreningen Sesam 2023) och boken ger information för att kunna odla egna fröer. Båda dessa böcker ses som trovärdiga, speciellt för information om fröodling.

Teori

Denna uppsats kommer utgå från en kulturvårdsteori eftersom ett gammalt hantverk kommer undersökas. Hantverket kommer relateras till nutid och reflekteras kring det är något som är möjligt och av betydelse att visa upp i historiska trädgårdar idag.

Resultat

Resultatet redovisas ämne för ämne. För varje ämne finns en tabell som visar var i källorna information om ämnet kan hittas.

Varmbänk

Bänk och placering

Tabell 1 Sidnummer där information om bänk och placering hittas i litteraturen (Einarson 2023)

Källa	Lundberg/Mårtensson	Hernquist	Lundström	First
Bänk	-	s. 18-19	s. 23	s. 17, s. 39-40
Placering	s. 51	s. 18-19	s. 23-24	s. 29

Bänk

Hernquist (1780-talet, s. 18–19) menar att det bästa är att bygga ramen av furuvirke som har tjärats och målats, men bänken kan även muras. Bänken bör vara 3–6 fot (90–170 cm) bred. En smalare håller inte värmen lika bra. Desto längre bänk, desto bättre för att slippa bygga väggar mellan bänkarna. Höjden på bänken beror på plantorna. Det är viktigt att de får utrymme att växa, men luften blir kallare med mer utrymme så det är viktigt att den inte är för hög. Bortre väggen mot norr ska vara 9-10 tum (22-25 cm) högre för att fönstret ska slutta mot söder. Han anser att jorden för melon bör vara 3 tum (7,5 cm) tjock och att även jorden kan läggas så den sluttar åt söder. För murade bänkar gäller måtten 6 fot (170 cm) breda och 6–7 fot (170–200 cm) höga framtill samt 9 tum (22 cm) höga baktill (Hernquist 1780-talet, s. 19).

Enligt Lundström (1852, s. 23) bör bänkarna vara 4 aln (240 cm) breda.

I 'Hot Beds' skriver First (2013, s. 17) att det behövs en yttre ram för gödslet, och en inre ram med kortare mått, en "growing frame", som placeras ovanpå gödslet där jorden läggs och plantorna växer. Den yttre ramen bör vara 240x180 cm bred och 65–75 cm hög och den inre ramen 180x120 cm bred. Höjden beror på när den anläggs, desto tidigare desto högre (First 2013, s. 39–40).

Placering

Lundberg framhåller att placeringen av varmbänken bör vara på en lugn plats som exponeras för mycket sol (Mårtensson 2002, s. 51).

Enligt Hernquist (1780-talet, s. 18) ska placeringen vara avsides i trädgården och nära gödslet och trädgårdsmästaren för att underlätta skötseln. Det ska vara tillräckligt rymligt så fönster, mattor och gödsel får plats. Varmbänken ska vara vänd åt söder och inte ha en mur mot norr eller öst då vädret som kommer från söder "studsar" tillbaka på varmbänken. Det

är viktigt att placeringen inte är på ett fuktigt ställe eftersom vatten kan kyla ner varmbänken. Den kan antingen grävas ner något i jorden, vara placerad ovanpå jorden eller vara något upphöjt, det beror på jordmånen. Om jorden är torr kan bänken grävas ner 1–2 fot (60 cm) i marken (Hernquist 1780-talet, s. 18–19).

Lundström (1852, s. 23) menar att gropen som bänken ska placeras i bör vara 3 kvarter (50 cm) djupa. Om jordmånen däremot är fuktig anser även Lundström att bänken bör placeras ovan jord. Lundström anser att placeringen av varmbänken bör vara ett helt torrt och lagom högt läge. Det ska vara fritt mot söder och till skillnad mot Hernquist anser Lundström att ett högre plank bör byggas på varmbänkens norra sida för att skydda mot starka vindar (Lundström 1852, s. 23).

Även First (2013, s. 29) menar att det är viktigt att den låga sidan av bänken är placerad mot söder och att den inte skuggas söderifrån. Han skriver också att det är bra att sätta upp skydd mot vindar från norr, öst och väst. Varmbänken bör inte placeras på en plats med stående vatten. Det är viktigt med bra dränering eftersom varmbänken kan läcka. Om det inte finns möjlighet att placera bänken på ett ställe med bra dränering går det att bygga den på ett lager av pellets (First 2013, s. 29).

Material

Tabell 2 Sidnummer där information om värmekälla och jord hittas i litteraturen (Einarson 2023)

Källa	Lundberg/Mårtensson	Hernquist	Lundström	First
Värmekälla	-	s. 20	s. 22-23, s. 25	s. 29-35
Jord	s. 51	s. 18	s. 26	s. 38, s. 58-60

Värmekälla

Endast häst- eller åsnegödsel är det som duger enligt Hernquist. Ju färskare det är, desto bättre och ju kallare klimatet är, desto mer gödsel behövs (Hernquist 1780-talet, s. 20).

Lundström (1854, s. 22–23) skriver att en varmbänk bör göras på halm och husdjurens spillning, men han specificerar inte vilket eller vilka djur det bör komma från. Lundström (1852, s. 25) ger även råd om hur kallt gödsel kan värmas upp ifall det bara finns tillgång till kallt gödsel. Gödslet läggs på en hög, i mitten grävs ett hål och där startas en brasa. När den har brunnit ett tag kastas gödslet över så rök och värme drivs igenom högen. Inom några dagar är gödslet tillräckligt varmt för att användas till en varmbänk (Lundström 1852, s. 25).

Enligt First (2013, s. 33) är hästgödsel bäst till varmbänkar eftersom det mockas varje dag. Han anser också gödsel med träspån eller träflis som ibland används till hästar idag inte fungerar till en varmbänk eftersom det komposteras på ett annat sätt än halm. Det går däremot att använda en liten del av det för att blanda ut med gödsel taget från en halmbädd. För att få en mer jämn och långvarig värme menar First att gödslet kan blandas ut med löv. Löven samlas på hösten och hålls torra för att inte börja kompostera. Andra material går också att använda till varmbänken. First nämner halm, ull och gamla kläder som

alternativ ifall det inte finns tillgång till gödsel. Bänkar som anläggs med alternativa material behöver dock startas senare eftersom de inte genererar lika hög och långvarig värme (First 2013, s. 33–37). Dagens halmstrån är kortare än vad de var förr på grund av att de idag skördas med maskin. Det påverkar anläggningen av varmbänken på ett flertal sätt. Det gör att stråna bryts ner snabbare vilket leder till att värmen inte blir lika långvarig. Genom att minska syretillförseln till gödslet kan hettan kontrolleras så den inte blir lika intensiv. De kortare halmstråna gör även att dagens varmbänkar behöver vara högre än vad de var förr. De är också svårare att hantera än de längre halmstråna vilket gör att anläggningen av varmbänken kan vara mer arbetskrävande idag än vad den var förr (First 2013, s. 14). Materialet i varmbänken kan återanvändas till odlingsbäddar. Det går också att sprida ut i ett hörn av trädgården för att hjälpa den biologiska mångfalden. Det är trivsamt för larver och maskar, och insekter får en plats att lägga sina ägg. På vintern ger det mat till fåglarna och de kan använda materialet till att bygga sina bon (First 2013, s. 27).

Jord

Lundberg skriver att en "fet, oljeaktig och värmande" jord ska blandas med sand, lerjord och gödsel för att användas till plantering i varmbänkarna (Mårtensson 2002, s. 51).

Hernquist (1780-talet, s. 18) menar att jorden från förra året tas bort och läggs på källandet och ny "frisk" jord läggs på varmbänken. Den ska ej vara för mager, för fet eller hård. Jorden bör bearbetas väl. Om jorden får vila i tre år kan den användas igen, den är dock inte lika bra som "frisk" jord. Den gamla jorden kan också blandas med gödsel, dock inte med höns- eller duvgödsel eftersom det har mycket kväve och är för starkt. Han anser att det bör skaffas ny jord som inte tidigare brutits och att det är bättre med fast jord än lös (Hernquist 1780-talet, s. 18).

Lundström (1852, s. 26) har en specifik jordblandning som han menar ska användas till varmbänkarna. Själv jordlagret ska vara 8–10 tum (20–25 cm) med två delar "lövjord" eller förmultnade "vegetabilier", två delar lösare lerjord, 1 del eller mindre "strömsand" beroende på hur mycket sand det är i de övriga delarna. Jorden ska vara tillräckligt fast för att behålla fukten.

First skriver att jorden kan vara en mix av kompost, spröd jord och annat material. Eftersom jorden är placerad på gödsel som dränerar bra blir jorden också väl-dränerad (First 2013, s. 17). Han anser att första året bör kompost köpas in på påse och användas för att plantera i och andra året och kommande år används kompost gjord på det tidigare årets varmbänk (First 2013, s. 39).

Anläggning

Tabell 3 Sidnummer där information om anläggning hittas i litteraturen

Källa	Lundberg/Mårtensson	Hernquist	Lundström	First
Anläggning	s. 51	s. 18-20	s. 25-28	s. 39-45 s. 52-54

Lundberg skriver att melonskolor, som används för att så och driva upp melonplantor innan de omplanteras i en ny varmbänk, ska anläggas över jord. Vid omplantering ska det ske i varmbänkar som har anlagts hälften över och hälften under jord. Enligt Lundberg kan melonskolorna börja anläggas tidigast i mitten av januari och senast i början av mars. Lundberg menar att gödslet ska trampas lagom mycket, hur mycket beror på vad det är för växt som ska planteras (Mårtensson 2002, s. 51).

Hernquist menar att varmbänkar både är kostsamt och arbetskrävande (1780-talet, s. 18). Han anser att den bästa tiden att anlägga en varmbänk är i mitten av mars till i slutet av april. En för tidig misslyckas ofta medan den för sena inte är till mycket nytta (Hernquist 1780-talet, s. 21). Anläggningen bör inte ske på en fuktig dag eftersom gödslet då kan kylas ner. Först jämnas jorden ut, sedan packas gödsel tätt ovanpå. På det läggs ytterligare 1–1,5 fot (30–45 cm) gödsel som trampas, speciellt intill väggarna. Gödslet ska ej fuktas. Mängden gödsel beror bland annat på när varmbänken anläggs. Om den anläggs i januari ska gödslet vara 5 fot (1,5 m) hög, efter det 4 fot (1,2 m) och vid mars och varmare väder räcker 2 fot (0,6 m). Jordmånen spelar också roll när det kommer till höjden på gödslet. Om jordmånen är torr räcker 2 fot (0,6 m) gödsel och om den är våt och kall behövs 5 fot (1,5 m) gödsel. Hernquist menar också att meloner behöver mycket gödsel. När gödslet har lagts i varmbänken bör jorden läggas på snart därefter så att det inte dröjer med att brinna (Hernquist 1780-talet, s. 20).

På hösten innan tjälen har gått i marken går det att förbereda för varmbänken genom att lägga ut löv eller gödsel där varmbänken ska vara $\frac{1}{2}$ aln (30 cm) tjockt. Det gör det lättare att få upp värmen vid anläggningen. När varmbänken ska läggas blandas de utspridda löven eller gödslet ut med det nya, färskt gödslet i en hög för att det ska värmas upp (Lundström 1852, s. 24). Lundström (1852, s. 24) anser att tidiga bänkar kan anläggas i mitten av januari för att få tidiga meloner. Detta gäller specifikt odling av cantaloupmeloner (Lundström 1852, s. 37). Om det finns tillgång till både varmt och kallt gödsel läggs varmt gödsel först och sedan det kalla. Efter 8–14 dagar ska gödslet kastas om. Det görs med en grep. Hela bänken går igenom och bitar som sitter ihop tas sönder, sedan sprids gödslet ut igen. Om torr halm eller obrunnet gödsel hittas läggs det åt sidan för att ha som reserv. Höjden på gödsellagret bör vara $1\frac{1}{2}$ aln (90 cm) men det beror på hur tidigt den läggs. Efter detta ska den täckas med gamla löv, halm, brädluckor eller färskt granris. (Lundström 1852, s. 25). Bänken lämnas i 5–6 dagar och sedan ska den trampas. Lundström nämner också att gödslet ska trampas lagom mycket. Om det trampas för mycket blir bädden kall och om det trampas för lite blir jorden bränd och vit och hård som kalk. När jorden har lagts läggs fönstren på och täcks med mattor. Jorden bör vara redo inom 3-4 dygn men det beror på värmen som ska kontrolleras noga innan sådd (Lundström 1852, s. 26-27).

First (2013, s. 54) menar till skillnad från Hernquist att det är bra att anlägga varmbänken en dag då det regnar eller snöar eftersom det gör att gödslet blir fuktigt. Annars kan gödslet

behöva vattnas vid anläggningen. Han menar dock att det är viktigt att det inte blir för blött. Gödslet ska spridas ut i jämna lager. Det är viktigt att det är jämnt eftersom det kommer sjunka vilket gör att även den inre ramen sjunker. Varje 15 cm av lager ska tryckas ner med högaffel. Det jämnar ut och förebygger luftfickor. Det är viktigt att syret i gödslet kontrolleras för att värmen ska bli jämn och långvarig. Hur mycket det behöver tryckas beror på hur färsk gödslet är. Färskare gödsel behöver tryckas mer men det är viktigt att inte heller trycka för mycket (First 2013, s. 53).

Täckning

Varmbänken behöver täckas för att behålla fukt och värme. Enligt Hernquist (1780-talet, s. 19) är det bäst att täcka med fönster (figur 1) men även glasklockor fungerar. Bänken kan också täckas med oljat papper som skyddar mot solen. Då det oljade pappret lätt skadas av vädret håller det dock inte så länge. Fönstren eller pappret ska sedan täckas med halmmattor under natten och vid kyligt väder. Hernquist menar är mattor av råghalm bäst. Mattor av vide, vass eller kohår är enligt honom dåliga val. När fönstren blir dimmiga ska de öppnas och det är viktigt att de torkas av på fukt varje dag. När vädret är kallt ska mattorna ligga kvar på fönstren. Om de är blöta ska de ersättas med torra mattor (Hernquist 1780-talet, s. 19–20).

Figur 1: Driv- och/eller varmbänkar täckta med fönster (Dahlgren 1880–1920)

Täckning gör även att näring, som annars kan sköljas bort i jorden när det regnar, stannar kvar i varmbänken (First 2013, s.25).

Temperatur

Lundberg menar att varmbänken kan vara redo efter ett par dygn men att jorden ska kontrolleras så den inte är för varm vid plantering (Mårtensson 2002, s. 51).

Hernquist (1780-talet, s. 18) skriver att det är en konst att få rätt temperatur på varmbänken. För varmt eller kallt är skadligt för växten. Det ska ej sås innan den mest intensiva värmen gått över vilket bör vara efter 6–12 dagar. Han menar att om den yttre luften är för tung och fuktig ska fönstren ej öppnas. Om gödslet inte blir varmt behöver mer gödsel tillföras för att värma upp. Om bänken efter 14 dagar blir kall kan den värmas genom att 2 fot (60 cm) färskt gödsel läggs runt bänken för att värma upp den. Efter några dagar tas det bort och nytt gödsel läggs dit (Hernquist 1780-talet, s. 20-21).

Enligt Lundström (1852, s. 27–28) är det viktigt att använda en termometer när temperaturen kontrolleras. Att använda sig av sin hand kan ge ett opålitligt svar eftersom hur varmt något upplevs beror på ens egen kroppstemperatur. Om jorden är 38 grader kan det, om man känner med handen, verka vara en lagom temperatur, medan det är för varmt för de flesta sådder. Om bänken visar sig vara för varm när det ska sås får såningen skjutas upp. Då kan jorden tas bort och gödslet trampas för att snabbare få ner temperaturen. Hur mycket det ska trampas beror på hur varmt det är. Sedan läggs jorden på igen, bänken täcks och lämnas tills dess att värmen har gått ner (Lundström 1852, s. 28).

Enligt First (2013, s. 15) blir det vanligtvis 65 grader varmt inom 1–2 veckor i en varmbänk.

Skadedjur i varmbänk

Hernquist (1780-talet, s. 23) tipsar om att vit nysrot, *Veratrum album*, kan användas mot möss. Nysroten, som är giftig, kokas ihop med ärtor som sedan läggs ut i varmbänken. För att bekämpa mullvadar kan hålen täckas igen eller så kan en kräfta släppas i hålet. Det går också att lägga valnötsskal i hålet för att förgifta mullvadarna. Mot myror kan honungspapper läggas ut i varmbänken. Myrorna fastnar på pappret och de kan sedan dränkas. Ifall det börjar växa svamp i bänken beror det på fukt. I detta fall kan jorden tas bort och ersättas med ny, torr jord (Hernquist 1780-talet, s. 23).

Eftersom varmbänkarna anläggs tidigare än många skadedjur har vaknat till liv är de vanligtvis inte ett problem. Enligt First verkar växterna i varmbänk inte heller drabbas av sjukdomar, vilket kan bero på att många sjukdomar bärs av bladlöss som ännu inte har vaknat till liv (First 2013, s. 25).

Odling av melon

Melonskola och melonkur

Tabell 4 Sidnummer där information om melonskola/melonkur hittas i litteraturen (Einarson 2023)

Källa	Lundberg/Mårtensson	Hernquist	Lundström
Melonskola/melonkur	s. 51	-	s. 37

Lundberg (2002, s. 51) använder sig av ordet melonskola medan Lundström (1852, s. 37) använder ordet melonkur.

Lundström (1852, s. 37) skriver att melonkur är trädgårdsmästarspråk för melonbänk. Denna används för att driva upp melonplantorna. Det är en liten varmbänk med endast ett fönster. Eftersom meloner kräver mycket värme, 28–30 grader, är den mindre bänken bra då den lätt kan värmas upp ifall den blir kall genom att den läggs om. Melonkuren anläggs på samma sätt som andra varmbänkar och melonerna sås och drivs upp här innan de är redo att utplanteras i en större varmbänk.

Plantering

Tabell 5 Sidnummer där information om sådd och omplantering hittas i litteraturen

Källa	Lundberg/Mårtensson	Hernquist	Lundström	Andreasson	Andreasson & Sommarin
Sådd	-	s. 24	s. 37	s. 50, s. 54	s. 95
Omplantering/utplantering	s. 51	s. 24-25	s. 37-38	-	s. 95

Sådd

Hernquist (1780-talet, s. 24) anser att melonerna bör sås med 2 tum (5 cm) mellanrum. Om bänken är tillräckligt varm kommer fröna upp efter sex dagar.

Lundström (1852, s. 37) menar att melonkärnorna ska sås i rader med den spetsiga änden ner, $\frac{1}{4}$ tum (0,5 cm) djupt. Planteringsavståndet är 2 tum (5 cm) mellan varje kärna och 6 tum (15 cm) mellan varje rad. Det är viktigt att märka varje sort med en skylt och att kärnornas ålder står med (Lundström 1852, s. 37).

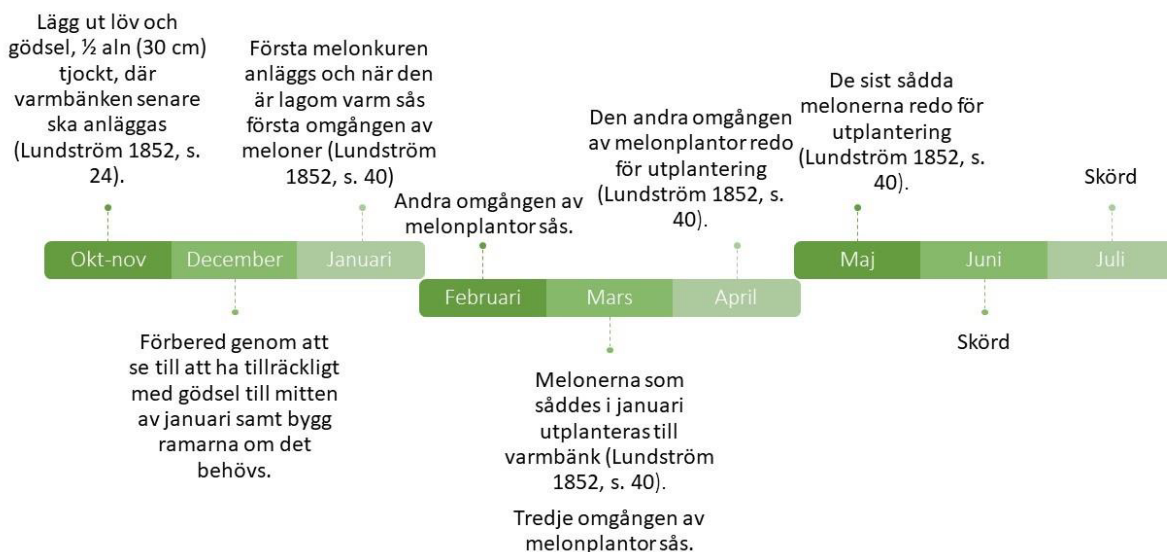
Andréasson (2013, s. 50) rekommenderar att melonerna sås 1–2 cm djupt i krukor med 3–4 frön i varje. De gallras sedan till 1–2 plantor per kruka.

Omplantering

Vid omplantering menar Lundberg att det endast bör planteras en planta per fönster och fönstret bör täckas så plantan skuggas. När den är välrotad och börjar växa kan den exponeras för sol igen (Mårtensson 2002, s. 51).

Hernquist (1780-talet, s. 24) skriver att vid omplantering ska två fingrar användas för att få upp plantan. Den ska inte planteras djupare än vad den tidigare stått men de kan däremot kupas när de vuxit upp något. Något senare i texten skriver han dock att om plantan är svag kan den planteras djupare för att få mer rötter (Hernquist 1780-talet, s. 25). När plantan är 14 dagar flyttas den till en ny bänk där den ska vara i tre veckor. I denna nya bänk kan ytterligare frön sås mellan plantorna. När tre veckor har passerat flyttas de till den tredje bänken och planteras med avståndet en spann mellan var planta (Hernquist 1780-talet s. 24).

Enligt Lundström (1852, s. 37) ska melonerna omplanteras två gånger. Första omplanteringen sker innan det fjärde bladet på plantan har visat sig. Ett par dagar innan läggs färskt gödsel runt bänken för att den ska bli lagom varm. Under omplanteringen tas melonplantorna upp, jorden grävs och blandas med en fjärdedel 'frisk' jord. Om plantorna är långa och rangliga kan de planteras djupare så de två understa bladen vilar på jorden. När de har omplanterats vattnas de med vatten som har samma temperatur som jorden i bänken (Lundström 1852, s. 37). Bänken skuggas med en bastmatta eller granris och när plantorna är återhämtade från omplanteringen kan skuggningen tas bort. När plantan har fått fem blad ska den toppas. När såret har läkt och plantan har börjat få sidorankor är det dags för omplantering igen och plantan flyttas till en ny varmbänk som har förberetts i förväg. Det sätts två plantor per fönster. De ska placeras mitt under fönstret så dropparna från imman som rinner ner längs skarvarna inte kommer på plantans stam och orsakar röta. Även denna gång skuggas plantorna tills dess att de har återhämtat sig (Lundström 1852, s. 38). För att få meloner hela sommaren bör bänkarna anläggas i tre omgångar vilket visas i figur 2. De första cantaluopmelonerna, som sås i januari, bör vara redo att flyttas till den andra och sista varmbänken i mitten av mars. De större melonsorterna som sås senare flyttas ut i mitten av april och den sista utplanteringen från melonkuren till varmbänkarna blir i slutet av maj månad. Om tillgången till gödsel är så pass liten att det bara räcker till en melonbänk bör den inte anläggas för tidigt. Om utplanteringen sker tidigast i mitten av april kommer plantorna inte behöva lika mycket extra värme och alltså inte så stora mängder gödsel (Lundström 1852, s.40).

Figur 2: Lundströms tidslinje för optimerad melonskörd (Einarson 2023)

Vid utplantering menar Andreasson (2013, s. 54) att plantavståndet för meloner som ska ringla på marken bör vara 60-100 cm.

Skötsel

Tabell 6 Sidnummer där information om skötsel hittas i litteraturen

Källa	Lundberg/Mårtensson	Hernquist	Lundström	Andreasson	Andreasson & Sommarin
Beskärning	s. 51-52	s. 25	s. 38-39	s. 54	-
Vattning	s. 52	s. 21	s. 38	-	s. 95
Befruktning	-	s. 23	s. 39-40	s. 50	s. 96
Skörd	-	s. 23	-	s. 54	-

Beskärning

Enligt Lundberg ska plantorna toppas så 3–4 "moderrankor" finns kvar. "Gallrankor" ska skäras bort så de inte tar energi från de fruktgivande rankorna. "Moderrankorna" beskärs vid tredje bladet. Lundberg anser att det går att se skillnad på bra och dåliga rankor. Dåliga rankor är de som är grova och ludna, samt de som växer som fina trådar, bra rankor är de som är medelmåttiga och växer "klarare" (Mårtensson 2002, s. 51–52).

Hernquist menar att bladen (1780-talet, s. 23) inte ska klippas bort för att få frukten att mogna snabbare. Till att börja med ska frukten ligga under bladen och när frukten börjar få strimor viks bladen undan (Hernquist 1780-talet, s. 23). Hernquist anser att när plantan har omplanterats för sista gången ska den toppas vid tredje bladet. Det ska endast lämnas två sidorankor och dessa rankor ska beskäras vid andra noden. Svaga grenar ska tas bort samt blad som är hårda och mörka. Ju mer plantan beskärs desto frodigare växer den (Hernquist 1780-talet, s. 25).

Lundström (1852, s. 38) skriver att plantorna toppas när de har fått fem blad. Högst tre rankor lämnas på varje planta och de toppas vid andra, tredje eller fjärde noden. De bra rankorna ska ges tillräckligt med utrymme. Han anser att det är skadligt att beskära plantorna för mycket eller för länge. Han menar också att tidigare hade trädgårdsmästare en allmän åsikt om att rankor som var luddiga och hade långt mellan bladen var så kallade vattenrankor och gav inte någon frukt. Enligt Lundström stämmer det att dessa rankor inte är de första att ge frukt men om de får sitta kvar ger de mest och störst frukter. De svagare rankorna sätter frukt först men dör ofta innan frukterna hinner mogna (Lundström 1852, s. 39).

Andréasson (2013, s. 54) framhåller att plantorna kan behöva beskäras för att inte bli för täta och svårhanterliga. Han rekommenderar att rankorna ska klippas av vid andra bladet. Var planta ska låtas utveckla 4–6 frukter.

Vattning

För Lundberg är det viktigt att melonerna vattnas med rätt sorts vatten. Det bästa är att på morgonen ta ett lakan och dra längs daggen på gräsmattan och sedan vrida ur det i ett kärl som sedan används till vattning. Det går också bra att blanda i vin med daggvattnet, vilket ska ge styrka till frukten att bli fulländad. Om det inte finns möjlighet till detta fungerar det också att vattna plantorna med sjövattnet (Mårtensson 2002, s. 52).

Bänkarna behöver sällan vattnas så länge fönstret ligger på (Hernquist 1780-talet, s. 21). För att undvika att vatten kommer direkt på plantorna kan en kruka placeras över plantan vid vattning (Hernquist 1780-talet, s. 24).

Hur mycket plantorna behöver vattnas beror på väderleken. Vid varmt väder vattnas de mer och vid kallt vattnas de mindre (Lundström 1852, s. 38).

Andreasson och Sommarin (2014, s. 95) menar att jämn vattentillgång är viktigt för att plantorna inte ska drabbas av rothalsröta. Det är också viktigt att jorden inte torkar ut.

Befruktning

Hernquist (1780-talet, s. 23) menar att hanblomman ska tas bort, men att den behålls för att befrukta honblomman.

Skillnaden mellan hon- och hanblommor är att honblommorna har ett fruktämne bakom blomman som ser ut som ett litet bär (Lundström 1852, s.40). Lundström (1852, s. 39) kallar honblommorna för fruktblommor och hanblommorna för gallblommor. Han skriver även att det ofta händer att hanblommorna slår ut innan honblommorna har kommit och att de då tar näring från plantan. Hanblommorna ska därför tas bort tills dess att honblommorna kommer. Tillräckligt med hanblommor ska lämnas så de räcker till befruktningen.

Andreasson (2013, s. 54) framhåller att det är viktigt att pensla pollen från flera hanblommor på honblommorna.

Skörd

Hernquist (1780-talet, s. 23) skriver att en melon kan få frukt inom två månader i en varmbänk. Storleken och utseendet på melonen avgör inte hur god den är. Skalet kan vara grönt fast fruktköttet är moget. De som ser bra ut utan knölar är ofta bäst. De bästa melonerna har en kort och tjock stjälk där mycket saft transporteras. Melonen ska vara tung och ge ljud men inte vara ihålig. Frukten är mogen när den slutar växa och ändrar färg, den luktar melon och stjälken börjar lossna något. Om mognaden ska påskyndas tipsas det om att ta bort jorden och lägga ny färsk jord under roten (Hernquist 1780-talet, s. 23).

Andreasson (2013, s. 54) anser att melonen är mogen när det grågröna färgen skiftar över till blekgult eller orange och när stjälken är sprucken vid frukten och den lätt lossnar. Frukten ska ha en tydlig doft av melon.

Tabell 7 Sidnummer där information om frö och sorter hittas i litteraturen

Källa	Lundberg/Mårtensson	Hernquist	Lundström	Andreasson	Andreasson & Sommarin
Frö, fröodling, förvaring	s. 51	s. 23-24	s. 37	s. 49, s. 51, s. 54	s. 96
Sorter	-	s. 24	s. 36	s. 54	-

Frö

Lundberg skriver att melonkärnorna ska vara minst 6–7 år gamla. Han påstår att ju äldre de är, desto mer fokuserar de på att sätta frukt i stället för att växa i rankor (Mårtensson 2002, s. 51).

Hernquist (1780-talet, s. 23) menar att fröet ska bytas och hämtas från andra ställen. Han skriver även att ofta misslyckas fröet första och andra året. Kärnor ska ej sås första året för då blir det endast stjälkar och ingen frukt. De ska i stället sås från tredje året, från den 12:e året är de inte längre dugliga (Hernquist 1780-talet, s. 24).

Lundström (1852, s. 37) menar att kärnor från cantalupmeloner inte ska vara mer än tre år gamla, medan större melonsorter bör vara mellan 3-6 år gamla. Han skriver även att kärnor kan gro vid en högre ålder men att de då ger mindre frukt.

Enligt Andreasson & Sommarin (2014, s. 96) håller sig melonkärnor bra i 5–6 år. Detta skiljer sig från vad bland annat Lundberg (Mårtensson 2002, s. 51) som snarare menar att kärnorna ska odlas efter 6–7 år för att få mest frukt. Denna moderna källa nämner inte heller något om att fröna inte bör odlas de första två åren så som Hernquist (1780-talet, s. 24) påstår.

Fröodling och förvaring

Hernquist (1780-talet, s. 23) menar att kärnorna ska tas från en utvald frukt och tillräckligt mycket för flera års förråd. Det bör inte vara mer än en sorts melon i en bänk för att avkommorna ska bli bra. När fröna ska tas bör frukten ligga ute i varmbänken tills den börjar multna. Kärnorna läggs i ett glas vatten som rörs om med en sked. De som flyter tas bort och resterande läggs på ett papper för att torka. De hängs sedan i taket i en påse för att inte bli uppätta av möss. De ska inte förvaras i en källare med is (Hernquist 1780-talet, s. 23–24).

Andreasson (2013, s. 49) framhåller att sorter behöver vara minst 500 m ifrån varandra vid fröodling. Vid en mindre odling kan det dock gå bra med mindre avstånd. Han menar även att papperspåsar kan sättas över blommorna för att minska risken för korspollinering. När fröna har tagits kan de torkas med en torkapparat på högst 40 grader. En hårfön fungerar också att torka med (Andreasson 2013, s. 51).

Andreasson och Sommarin (2014, s. 15) menar att för att få frön av bra kvalitet från korsbefruktande växter behövs minst 12–15 plantor av samma sort. Frukten ska sitta kvar på plantan så länge som möjligt. Den bör eftermogna inomhus tills den är mjuk. Fröna gröpes ut och massan får jäsa några dagar för att lättare kunna se fröna. För att avgöra vilka frön som ska sparas används samma teknik som Hernquist, fröna rörs om i vatten och de som flyter tas bort. Det nämns även att det är viktigt att fröna torkar innan de lagras så de inte möglar. De ska förvaras mörkt och svalt (Andreasson & Sommarin 2014, s. 96).

Sorter

Hernquist (1780-talet, s. 24) skriver att de bästa sorterna kommer från Italien eller Armenien och han nämner specifikt sorterna 'Candelup' (cantaloupe) och 'Melon de Florence'.

Lundström (1852, s. 36) menar att det finns två slags meloner som vanligtvis odlas här, runda eller avlånga. De runda är cantaloupemeloner, döpta av ett slott i närheten av Rom där de enligt Lundström odlades först när de kom till Europa.

Vattenmelon

Tabell 8 Sidnummer där information om vattenmelon hittas i litteraturen

Källa	Lundberg/Mårtensson	Hernquist	Lundström	Andreasson	Andreasson & Sommarin
Vattenmelon	s. 52	-	s. 40-41	-	s. 94-96

I den äldre litteraturen kallas vattenmelon ofta för arbuser.

Lundberg menar att vattenmeloner kan odlas i en liknande bänk som meloner men att den behöver vara något större för att kunna ge mer värme. Han menar också att vattenmelonerna behöver mer vatten och att de inte ska beskäras. De vattnas med sjö- eller källvatten. Det är viktigt att vattnet inte är salt. Jorden kan vara samma som till andra meloner, men det bästa är att ta den jord som nässlor växer på. Lundberg menar att mognaden inte går att avgöra på lukt eller utseende. Om den avger en dunkel klang när den slås med knogen är det redo. Det går också att trycka på skalet och om den krasar är den mogen (Mårtensson 2002, s. 52).

Enligt Lundström (1852, s. 40) planteras vattenmelonerna i samma sorts bänk som den vanlig melonen. Det ska dock endast planteras en planta under var fönster i stället för två som han rekommenderar för vanlig melon. Vattenmelonerna vill ha mycket vatten, utrymme och värme. De ska inte beskäras eller toppas utan de får växa hur de vill. Högst tre frukter lämnas på varje planta för att frukterna ska bli fulländade. Precis som Lundberg menar Lundström att till skillnad från melon går det inte att avgöra om vattenmelonerna är klar genom doften eller färgen. Det går däremot att avgöra genom att känna på vattenmelonerna. Om den är omogen känns skalet "glatt och hårt", om den är mogen är skalet något mjukt. Vid ett slag mot skalet ska det ge ett dovt ljud ifrån sig (Lundström 1852, s. 40–41).

I den moderna litteratur som studerats ges det inte några specifika odlingsråd för vattenmeloner som skiljer sig mot de för vanlig melon.

Intervju med historiska trädgårdar

Vallby friluftsmuseum ligger utanför Västerås. De visar upp historiska byggnader, miljöer och metoder från 1600–1900-talet. Under en intervju med anställda trädgårdsmästare¹ framkommer att de tidigare har odlat melon i varmbänk under flera säsonger. De började på initiativ av en tidigare anställd trädgårdsmästare. Materialet de använde sig av var höspill från bockhagen blandat med hästgödsel och köpt jord på påse. Efter de lagt gödslet och jorden satte de dit träramarna och höbalar runtom samt ett fönster ovanpå. Deras förutsättningar var bra, bland annat eftersom de hade häst på området, och de odlade på detta sätt under några år för att visa upp. De sådde inte direkt i bänkarna, utan de planterade ut plantor som hade förkultiveras inomhus. Bänkarna anlades i mars-april och de hade två-tre bänkar med fönster. Resultatet blev bra men ett år fick de bläcksvamp från gödslet. De odlade två sorters meloner. 'Jenny Lind', en nätmelon som blev namngiven år 1850 (Andréasson 2013, s. 54) och 'Hale's Best Jumbo', en cantaloupemelon som var en av de mest odlade melonsorterna under 1900-talet (Runåbergs Fröer u.å.).

Besökarna visade intresse för varmbänkarna. De var placerade centralt i friluftsmuseet och lades märke till. Flera av besökarna kom fram och visade intresse när personalen tog bort vassmattorna eller vattnade varmbänkarna.

En av anledningarna till att de slutade med varmbänkarna var för att de var arbets- och tidskrävande. Varje morgon behövde vassmattorna tas bort, varmbänkarna luftas och plantorna kollas till. Eftersom de inte jobbar på helger fick personal som har andra arbetsuppgifter, exempelvis djurskötarna, ta hand om varmbänkarna under helgen.

Diskussion och slutsats

Diskussion

Bland de källor som har studerats finns flera faktorer som skiljer de historiska mot de moderna och ibland skiljer det sig även mellan de historiska. De historiska handböckerna nämner inte något om en yttre och inre ram till varmbänken så som First föreslår. Möjligtvis kan Firsts konstruktion med den yttre ramen med gödsel göra att den inre ramen med jord isoleras bättre. I de historiska handböckerna nämns det dock att om bänken blir kall kan ett lager med gödsel läggas runt om för att få upp värmen igen. Möjligtvis kan detta ge en liknande effekt som att ha en yttre ram. Hernquist (1780-talet, s. 18) menar att det inte bör finnas ett plank eller en mur mot norr eller öst vid varmbänken eftersom vädret kan "studsas" tillbaka på varmbänken. Lundström (1852, s. 23) menar att ett plank mot norr borde sättas upp och First (2013, s. 29) framhåller att skydd borde sättas upp mot både norr, öst och väst. Det väcker funderingar kring hur mycket skydd en varmbänk egentligen behöver. Det kan tänkas att det redan är en skyddad miljö med ramar och fönster att de yttre vindarna inte borde påverka särskilt mycket. Det går också att föreställa sig att kalla vindar kan kyla ner

---

¹ Elisabeth Håkansson och Marie Blomquist, trädgårdsmästare Vallby friluftsmuseum, videosamtal den 8 februari 2023.

den yttre ramen vilket kan göra att gödslet kyls ner snabbare. Vindskydd kan därför vara en nödvändighet. På Vallby friluftsmuseum använde de höbalar runt varmbänken vilket kan vara effektivt för att isolera bänken och enklare att konstruera än ett plank ifall vindskydd inte redan finns på platsen.

I de historiska handböckerna nämns endast gödsel som värmekälla. Det kan antas att brist på gödsel vanligtvis inte var ett förekommande problem vid odling då gårdar oftast hade egna djur. First (2013, s. 33–37) tar upp alternativa värmekällor men nämner att de inte ger lika hög värme och kan därför inte läggas lika tidigt som vid användning av gödsel. I vissa fall kan färskt gödsel vara svårt att få tag i vilket kan göra andra alternativ till en nödvändighet. Vissa historiska trädgårdar, som exempelvis Vallby friluftsmuseum, har tillgång till gödsel eftersom de har egna djur på området. För historiska trädgårdar som inte har egna djur kan det vara aktuellt att använda sig av andra värmekällor. Eftersom de alternativa materialen inte kommer upp i lika hög temperatur som gödsel kan varmbänkarna inte läggas lika tidigt. Det behöver dock inte vara ett problem. Eftersom historiska trädgårdar ofta har säsongsanställda är det inte troligt att det kommer finnas möjlighet att lägga en varmbänk redan i januari utan snarare i april. Då kan det räcka med värmen från alternativt material.

När det kommer till anläggningen menar Hernquist (1780-talet, s. 20) att gödslet inte ska fuktas och att det är viktigt att varmbänken anläggs på en dag då det inte regnar medan First (2013, s. 54) menar att gödslet ska fuktas och att det är bra att anlägga varmbänken på en dag då det regnar eller snöar. Att de har olika åsikter kan bland annat bero på att halmen som First använder har skördats med maskin och därför är kortare än vad som användes innan halm började skördas med maskin. Enligt First gör detta att syret behöver regleras för att gödslet inte ska komposteras för snabbt vilket kan göras genom att mer vatten tillförs. Det är dock fortfarande viktigt att det inte blir för blött (First 2013, s. 53). Att det står olika i dessa källor kan också bero på att Hernquist utgår från ett svenskt klimat medan First utgår från ett brittiskt. Eftersom det generellt är kallare i Sverige finns större risk att bänken kyls ner om den blir för blöt.

Hernquist (1780-talet, s. 20) tydliggör att endast mattor av råghalm duger till täckning av varmbänkarna och att mattor av vide, vass eller kohår är inte fungerar lika bra. Vallby friluftsmuseum använde dock vassmattor som täckning vilket fungerade bra för dem. Hernquist förklarar inte varför vass inte är bra men det kan tänkas bero på att de inte ger lika mycket isolering. Vallby friluftsmuseum la sina bänkar i mars-april och möjligtvis kan bänkar som läggs tidigare än det behöva ett tjockare lager av isolering.

Något som är intressant är hur litteraturen skiljer sig när det kommer till hur gamla fröna bör vara när de ska sås. Hernquist (1780-talet, s. 24) menar att fröet är bäst att så om det är mellan 3–11 år gammalt. Lundberg (Mårtensson 2002, s. 51) anser att melonkärnorna bör vara minst 6–7 år gamla och att de äldre kärnorna fokuserar mer på att sätta frukt än långa rankor. Enligt Lundström (1852, s. 37) ska cantaluopekärnor vara max 3 år gamla, medan kärnor från större melonsorter bör vara mellan 3–6 år gamla. Andréasson & Sommarin (2014, s. 96) anser att de endast håller sig bra i 5–6 år. Lundström (1852) var särskilt intresserad av fröodling och hans rekommendationer är de som stämmer bäst överens med den moderna källan. Lundbergs påstående om att de äldre kärnorna skulle fokusera mer på frukt är dock anmärkningsvärt och det hade varit intressant att undersöka. Det vore också

intressant att forska vidare kring i handböcker bakåt och framåt i tiden men det finns inte utrymme för det i denna studie.

Andréasson och Sommarin (2014, s. 15) skriver att för att få bra frön från plantor som är korsbefruktande behövs minst 12–15 plantor av samma sort. Detta är inte något som nämns i den äldre litteraturen förutom Hernquist som skriver att man endast bör ha en sort per bänk för att dess avkommor ska bli bra (1780-talet, s. 23). Eftersom melonodlingen skedde i bänkar som alltid var täckta med fönster var risken för korspollinering möjligtvis inte lika stor så länge det endast odlades en sort per bänk. Gissningsvis hade de alltid tillräckligt många plantor per sort för att pollineringen skulle bli bra.

En till skillnad mellan de historiska handböckerna och den moderna är att First (2013, s. 27) nämner att för att bidra till den biologiska mångfalden kan materialet i den använda varmbänken spridas ut i ett hörn i trädgården. Denna syn på hur vi kan hjälpa biologisk mångfald, insekter och våra vilda djur verkar inte finnas i de historiska handböckerna. Hernquist (1780-talet, s. 18) anser även att jorden bör bearbetas väl vilket vi i dagens läge vet inte är gynnsamt för mikrolivet i jorden. Medvetenhet kring den biologiska mångfalden finns helt enkelt inte som på samma sätt som i modern litteratur vilket inte är förvånande då samma miljötank inte fanns. Att använda sig av varmbänkar idag är ett miljövänligt alternativ och det faktum att materialet kan återanvändas för att hjälpa den biologiska mångfalden är ett plus.

I den historiska litteraturen, både Lundberg (Mårtensson 2002, s. 52) och Lundström (1852, s. 40–41), finns specifika odlingsråd för odling av vattenmeloner, *Citrullus lanatus*, som inte har samma botaniska inledning som vanlig melon, *Cucumis melo*. Detta är inte något som nämns i den moderna litteratur som har studerats. Det utgås från att vattenmeloner har samma odlingsråd som vanliga meloner. Under sommaren 2021 odlade vi melon i Trädgårdsmästeriet på Göteborgs universitet i Mariestad. Då odlades vattenmelon och de sköttes och beskärdes på samma sätt som de andra melonsorterna. Det noterades ingen skillnad på växtsätt. Det är intressant att både Lundberg och Lundström anser att vattenmelonerna inte alls behöver beskäras. Även detta är något som vore intressant att undersöka i vidare forskning.

Idag odlas det i bänk främst på hobbynivå. Utifrån denna studie kan det antas att odling av melon i varmbänk inte är vanligt idag med tanke på att det finns mer effektiva och mindre arbetskrävande sätt att odla melon på. Utifrån den moderna litteratur som har studerats så finns information om hur en varmbänk anläggs och sköts. Däremot finns det inte information om specifikt odling av meloner i varmbänk och här kan de historiska handböckerna vara till nytta för de som vill utföra detta i modern tid. Efter samtal med Vallby friluftsmuseum kan det konstateras att för de historiska trädgårdar som vill använda sig av varmbänkar kan problem uppstå om de inte har anställd personal på helgerna eftersom de kräver daglig tillsyn. Ett annat problem är att många trädgårdsjobb endast är säsonganställning. Arbetskraften kan alltså inte börja jobba förrän i april-maj vilket gör att det kanske inte finns tid eller utrymme att anlägga varmbänkar. Under denna period behöver även plantor drivas upp vilket kan innebära att arbetsbelastningen är extra tung just då. Den stora utmaningen blir för de trädgårdar som inte har anställd personal på helgerna. Att odla växter som inte kräver så mycket värme att de behöver täckas varje natt kan vara

ett alternativ. I dessa fall får antagligen melon väljas bort eftersom det är en värmekrävande växt och en natt med kyla kan ta död på den.

Ur ett ergonomiskt synsätt finns också hinder. Att skyffla gödsel eller annat material är tungt samt även att anlägga ramen, bära dit fönster samt ta bort dem varje dag. När vi odlade meloner i Trädgårdsmästeriet planterade vi fröerna direkt i lite större plastkrukor där plantorna fick plats att växa till dess att de var redo att planteras ut i växthuset. Denna metod var tidsmässigt, ergonomiskt och resursmässigt effektivt. Vid odling i varmbänk kan växterna förkultiveras inomhus vilket gör att varmbänkarna inte behöver läggas i omgångar. Detta minskar på tids- och arbetsinsatsen.

Något som är intressant är att Hernquist under 1780-talet skrev att varmbänkar är både kostsamt och arbetskrävande (Hernquist 1780-talet, s. 18). Det är intressant att det redan på då ansågs vara arbetskrävande med tanke på att majoriteten av dåtidens arbetsuppgifter och sysslor var mycket mer arbetskrävande än vad de är i modern tid. När det kommer till historiska trädgårdar använder sig majoriteten av moderna verktyg. Det beror bland annat på ekonomi, tidsbrist, personalbrist och ergonomi. Det finns äldre metoder som inte visas upp i alla historiska trädgårdar idag på grund av dessa skäl och varmbänk är ännu en sådan metod. Det finns dock inte brist på kunskap om hur man odlar i varmbänk. Det går att gå kurser, läsa litteratur om ämnet eller helt enkelt googla för att få information om hur det görs. Risken att denna metod kommer gå förlorad är alltså inte särskilt stor men det finns ändå ett värde i att förmedla till besökare att denna odlingsmetod har funnits och kan användas fortfarande idag. Även om det går att googla fram information om hur en varmbädd läggs är det fortfarande många som inte vet vad det är vilket gör det värdefullt att visa upp.

I vidare forskning hade det varit intressant att läsa modern litteratur som går in mer detaljerat på själva melonodlingen. Det hade också varit intressant att läsa fler äldre handböcker samt ha intervjuer med mer historiska trädgårdar för att få en bredare bild av vad som är möjligt att genomföra.

Slutsats

Odling av meloner i varmbänk är något som med stor sannolikhet utfördes i flera av våra nutida historiska visningsträdgårdar där egen köksväxtodling förekom. Med tanke på det historiska hantverk som ligger bakom samt intresset från besökare som bekräftades i intervjun med Vallby friluftsmuseum så är det värdefullt att visa upp i historiska miljöer. Ett hinder kan vara tillgången till färskt gödsel. I detta fall kan annat material användas så länge bänkarna anläggs senare. Att anlägga och sköta varmbänkar är dock arbetskrävande vilket troligtvis är det största hindret. Oftast råder redan tidsbrist till att kunna utföra historiska hantverksmetoder. Trots det finns förhoppningar om att det på något sätt kommer belysas och visas upp i fler historiska trädgårdar framöver. Genom att använda en kombination av moderna och äldre metoderna kan tids- och arbetsinsatsen minskas. Melonerna kan sås och drivas upp inomhus på modernt vis för att sedan planteras ut i varmbänkar.

Sammanfattning

Uppsatsen studerar melonodling i varmbänk mellan åren 1754–1852 samt reflekterar kring om det är värdefullt att visa upp i historiska trädgårdar idag. Odling av meloner har förekommit i Skandinavien sedan 1400–1500-talet. Eftersom det är en värmekrävande växt odlades den under den tidsperiod som studerats i varmbänkar som anlades på friland i en ram, oftast av trä, med färskt gödsel, jord och ett fönster över. Vid kompostering genererar gödslet värme vilket skapar en uppvärmd miljö som passar meloner.

Tre historiska handböcker har studerats. *Trädgårdspraxis* utgiven år 2002 där Hans Mårtensson har översatt och tolkat Peter Lundbergs bok *Then rätta Svenska Trädgårdspraxis* från 1754, manuskriptet *Trädgårdskonsten* från 1780-talet skrivet av Peter Hernquist och tolkad av Ivar Dyrendahl i modern tid samt *Handbok i trädgårds-skötseln* skriven av Anders Lundström 1852. Utifrån dessa källor har information samlats om hur hela melonodlingen gick till, från förberedelser och anläggning av varmbänkarna, till sådd, omskolning, fröodling och skörd av melonerna. För att relatera till modern tid och de metoder som används idag har moderna källor studerats inom samma ämnen. Det har även utförts en intervju med trädgårdsmästare på Vallby friluftsmuseum för att kunna resonera kring fördelar att visa upp odling av melon i varmbänk samt vad för hinder som kan finnas.

Det finns flera faktorer som skiljer sig i modern tid från när de historiska handböckerna skrevs vilket gör att vissa delar av processen kan behöva göras annorlunda idag. Exempelvis så skördas halm idag med maskin vilket gör att stråna blir kortare och komposteras snabbare. För att värmen i varmbänken inte ska gå över för snabbt går det att sakta ner komposteringen genom att trampa gödslet för att kontrollera syret. Trampning av gödsel skedde också förr i tiden vid anläggning av varmbänk men idag kan det alltså behöva trampas mer.

Vallby friluftsmuseum började med varmbänkar på initiativ av en före detta anställd trädgårdsmästare. De hade de rätta förutsättningarna eftersom de har egna djur på området. Odlingen av melon gick bra och besökare visade intresse för odlingen. De slutade med varmbänkar för att de kräver mycket arbete. De kräver dock tillsyn varje dag och eftersom trädgårdsmästarna bara jobbade måndag till fredag behövde de be annan personal att ta hand om dem på helgen.

Det finns flera hinder som kan göra att odling av meloner i varmbänk inte visas upp i historiska trädgårdar idag, bland annat brist på tillgång av färskt gödsel. Det som har identifierats som de största hinder är att det är tids- och arbetskrävande, vilket bland annat går att underlätta genom att förkultivera melonerna inomhus för att inte behöva lägga varmbänkarna i omgångar.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Ahrland, Åsa (2005). *Den osynliga handen: trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Diss. Alnarp: Reproenheten SLU

Andreasson, Johnny (2013). *Runåbergs fröer: grönsaker, kryddor och blommor för nordiska trädgårdar*. Stockholm: Natur & Kultur

Andréasson, Johnny & Sommarin, Bengt (2014). *Frö för framtiden: småskalig odling av köksväxtfrö : en handbok*. Dalby: Föreningen Sesam

Eriksen, Bente (2013). *Nyttoväxter från hela världen*. Sävedalen: Warne

First, Jack (2013). *Hot beds*. Plymouth, UK: Latimer Trend

Gréen, John (1919). *Bänkgården*. Stockholm: Sv. andelsförl.

Hernquist, Peter (1780-talet). *Trädgårdskonsten*. Tolkad av Ivar Dyrendahl. Redigering och noter Catharina Svala 1996. Skara: Veterinärinrättningen

Mollet, André & Lundquist, Kjell (2007). *Le jardin de plaisir = Der Lust Gartten = Lustgård = The garden of pleasure : inledning, kommentarer = introduction, commentaries*. Uppsala: Gyllene Snittet.

Mårtensson, Hans & Lundberg, Peter (2002). *Trädgårdspraxis år 1754*. Kalmar: Akantus

Lange, Johan (1999). *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark: indtil midten af 1900-tallet*. Frederiksberg: DSR Forlag

Lundström, Anders (1852). *Handbok i trädgårds-skötseln*. 4., omarb., uppl. Stockholm: Norstedt

Lundquist, Kjell (2007). *Om 'Dyngesängien' och om odlingen i denna. Le jardin de plaisir = Der Lust Gartten = Lustgård = The garden of pleasure : inledning, kommentarer = introduction, commentaries*. Uppsala: Gyllene Snittet. S. 109-112.

Lönn, Moa (2015). *Olika naturliga kvävekällors inverkan på värmeutvecklingen i varmbänkar*. Mariestad: Göteborgs universitet. Tillgänglig online: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/39005>

Seiler, Joakim (2020). *Management regimes for lawns and hedges in historic gardens*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet. Tillgänglig online: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/62813>

Webbsidor

Föreningen Sesam (2023). *Om Sesam*. <https://foreningensesam.se/om-sesam/> [Hämtad 2023-03-07]

Gröna Rader (u.å). *Bygga en egen varmbänk*. <https://gronarader.se/tradgard/varmbank/> [Hämtad 2023-03-13]

Runåbergs Fröer (u.å.) *Hale's Best Jumbo, ekofrö*. <https://www.runabergsfroer.se/?p=106> [Hämtad 2023-03-07]

Sara Bäckbo (2023). *Kom igång med en varmbänk*. <https://www.sarabackmo.se/kom-igang-med-en-varmbank/> [Hämtad 2023-03-07]

Illustrationer

Dahlgren, Egbert (1880-1920). *Figur 1: Driv- och/eller varmbänkar täckta med fönster*. [Fotografi]. Bohusläns museum [online]. <https://digitaltmuseum.se/011014295163/umfa53152-0076> [2023-03-14]

Einarson, Hanna. (2023). *Figur 2: Lundströms tidslinje för optimerad melonskörd*.

Einarson, Hanna. (2023). *Tabell 1: Bänk och placering*.

Einarson, Hanna. (2023). *Tabell 2: Gödsel och jord*.

Einarson, Hanna. (2023). *Tabell 3: Anläggning*.

Einarson, Hanna. (2023). *Tabell 4: Melonskola/melonkur*.

Einarson, Hanna. (2023). *Tabell 5: Sådd och omplantering*.

Einarson, Hanna. (2023). *Tabell 6: Skötsel*.

Einarson, Hanna. (2023). *Tabell 7: Frö och sorter*.

Einarson, Hanna. (2023). *Tabell 8: Vattenmelon*.

Sjöberg, Henriette. (1870-1896). *Drottningens fickmelon*. [Illustration]. Nordiska Museet [online]. <https://digitaltmuseum.se/0210111675459/sveriges-kulturvaxter-illustration-utford-av-henriette-sjoberg-melon-glatt> [2023-03-14]